

Llys a Llan

*Colofn sy'n crwydro ar hyd
meysydd llên, crefydd a hanes yng
Nghaerdydd a'r Fro*

Yr Athro E. Wyn James

W. J. Jones a'r *Dinesydd*

Ar ddechrau ei gyfrol *Meddwl am Man U* (2021), dywed y cyn-bêl-droediwr proffesiynol Rhodri Jones hyn:

Cyflwynaf y llyfr hwn i Nhad-cu, W. J. Jones (1928–2019)

*Byth a beunydd â danteithion yn ei boced –
Losin y dewin ac ambell blanc o siocled.
Llu o drysorau ar ei gwpwrdd llyfrau,
W J ar y clawr, ond Tad-cu i ninnau.*

*(Dyfyniad o gerdd ysgrifennais i Tad-cu i
ddathlu ei ben-blwydd yn 90 mlwydd oed.)*

Ac yn y 'Diolchiadau', fe ddywed Rhodri: 'Diolch i Dad-cu am drosglwyddo'r cariad at eiriau i'w ŵyr.' Nid rhyfedd, felly, yw gweld Paul, mab W. J. Jones, yn dweud fod ei dad 'yn dad-cu arbennig o dda' a'i fod 'yn dwlu ar gwmni plant'.

Mewn erthygl yn Ebrill 2022 yn ei golofn yn *Cwmni*, papur bro Sir Caerffili, dywed Dafydd Islwyn, Llywydd Anrhydeddus Barddas, hyn am W. J. Jones:

Brodor o Ysbyty Ystwyth oedd W.J. ac wrth ei ddwyn i gof rydw i yn ei gofio fel awdur rhaglenni adran addysg BBC Cymru; darlithydd yng Ngholeg Cyncoed o 1963 i 1987; eglwyswr; enillydd saith gwobr yn y Genedlaethol; golygydd a nofelydd. Yn bennaf cofiaf amdano fel darlithydd yn Adran Efyddiau Allanol Prifysgol Cymru, Caerdydd, yng Nghaerffili. Dosbarth a sefydlwyd gan Doctor Meredydd Evans ym mis Medi 1973. W.J., fel yr oedd yn cael ei alw yn barchus gan aelodau ei ddosbarth, yn paratoi darlithoedd yn fanwl am ddau ddeg tri thymor o fis Medi 1974 hyd fis Mawrth 1997.

A gallai Dafydd Islwyn fod wedi ychwanegu at y rhestr hir honno o'i gyflawniadau, 'cyfrannwr o'r dechrau i'r *Dinesydd*, papur bro cyntaf Cymru' – papur y bu Meredydd Evans yn bennaf cyfrifol am ei sefydlu yn yr un flwyddyn ag y sefydlwyd y dosbarth nos yng Nghaerffili.

Roedd W.J. yn un o'r rhai a ddaeth ynghyd yn 1972 i drafod y posibilrwydd o sefydlu papur newydd lleol Cymraeg i wasanaethu Caerdydd a'r cylch. Amheus iawn ydoedd o lwyddiant y fenter ar y dechrau. 'Ffolineb llwyr oedd meddwl am gychwyn papur Cymraeg i Gaerdydd' oedd ei farn yr adeg honno, meddai mewn ysgrif yn rhifyn dathlu pen-blwydd *Y Dinesydd* yn 25 mlwydd

oed yn Ebrill/Mai 1998. Er hynny, roedd ganddo erthygl yn y rhifyn cyntaf un, ym mis Ebrill 1973, y gyntaf o eitemau di-rif ganddo a ymddangosodd yn y papur dros y blynyddoedd.

Bu ei gyfraniad i'r *Dinesydd* yn un sylweddol a gwerthfawr, nid lleiaf yn y cyfnod o argyfwng yn hanes y papur yn 1993 (y soniais amdano yn rhifyn dathlu pen-blwydd *Y Dinesydd* yn 50 mlwydd oed yn Ebrill/Mai 2023), pan ddaeth W.J. yn un o banel golygyddol newydd ar gyfer y papur. Ef oedd arweinydd y panel hwnnw ar y dechrau, a chwaraeodd ran bwysig yn y gwaith o gasglu a golygu deunyddiau tan ddiwedd yr 1990au a dechrau'r drefn yn 2000 o gael 'golygydd y mis' gwahanol ar gyfer pob rhifyn.

Nid yw'n syndod, mewn gwirionedd, i'r *Dinesydd* bwyso arno am gymorth o'r dechrau, oherwydd yr oedd yn awdur toreithiog ac yn olygydd profiadol. Ysgrifennodd lawer o gyfrolau ac erthyglau i blant a phobl ifainc ac i oedolion, gan gynnwys ei nofel i blant, *Losin y Dewin* (1988), y cyfeiriodd Rhodri Jones ati yn ei bennill uchod. Ac yn haeddiannol iawn, dyfarnwyd Gwobr Mary Vaughan Jones iddo yn 1994 'am gyfraniad arbennig i faes llyfrau plant yng Nghymru dros gyfnod o flynyddoedd'.

Pwyswyd yn drwm ar sgiliau ieithyddol a golygyddol W.J. gan y Cyngor Llyfrau. Golygwyd llawer iawn o gyfrolau ganddo, gan gynnwys y gyfres hir 'Enwogion y Byd' a gyhoeddodd Gwasg Cambria yn yr 1980au a'r 1990au; ac ef a olygodd gyfrolau Cyfansoddiadau a Beirniadaethau yr Eisteddfod Genedlaethol ar gyfer Eisteddfodau'r De rhwng 1990 a 2000.

Trosodd nifer o gyfrolau i'r Gymraeg, a lluniodd ddeunyddiau ar gyfer dysgwyr, gan gynnwys colofn reolaidd yn Saesneg yn y *Western Mail* yn nechrau'r 1990au yn dwyn y teitl 'Help Llaw: The column which gives Welsh learners a helping hand'. Ac ar ben hyn oll, ysgrifennai ddramâu a cherddi a sgriptiau ar gyfer y cyfryngau. Roedd W.J. yn sicr yn un ag 'inc yn ei waed', a dweud y lleiaf!

Ganed William John Jones yn Ysbyty Ystwyth yng ngogledd Ceredigion ar 16 Ebrill 1928. Gweithiai ei dad, Daniel Arthur Jones, i Moses Griffith, un o sylfaenydd Plaid Cymru a thad yr Athro R. Geraint Gruffydd (a aned hefyd, gyda llaw, yn 1928). Roedd

Cartŵn gan Cen Williams yn Y Dinesydd, Medi 1983, yn tynnu coes W. J. Jones am fod 'W.J.' arall o Geredigion, sef W. J. Gruffydd ('Elerydd'), newydd ei ethol yn Archdderwydd.

Moses Griffith yn gyfarwyddwr cynllun dan y Fridfa Blanhigion yn Aberystwyth i wella tir mynydd ac roedd yn byw ym Mhwllpeiran yng Nghwm Ystwyth, un o ffermydd y cynllun. Yn ogystal â gweithio ym Mhwllpeiran, roedd gan dad W.J. ei dyrbin dŵr ei hun ar gyfer cynhyrchu trydan, ac ef oedd y cyntaf i gyflenwi trydan i Ysbyty Ystwyth a rhai o'r pentrefi cyfagos; ond bu farw'n sydyn yn 1940 yn 40 mlwydd oed, ac am flynyddoedd bu'r W.J. ifanc yn cynorthwyo ei fam weddw i ddarparu'r cyflenwad trydan i'r cymunedau hynny nes i'r Rhwydwaith Cenedlaethol gymryd y gwaith trosodd.

Wedi iddo raddio yn BA o Goleg Prifysgol Cymru, Aberystwyth, yn 1950 a hyfforddi yno am flwyddyn arall i fod yn athro, dechreuodd W. J. Jones ar ei yrfa ym myd addysg yn Ysgol yr Eglwys yn y Borth, ger Aberystwyth, cyn mynd yn 1956 i Ysgol Gynradd Gymraeg Ynyscedwyn, Ystradgynlais, lle y bu'n brifathro nes cael ei benodi'n ddarlithydd yn y Gymraeg a Drama yn y coleg hyfforddi athrawon yng Nghyncoed yn 1963, a dechrau ar ei waith yno yn Ionawr 1964. Symudodd ef, ei wraig Enid (a fu farw yn 1989), a'u plant, Paul a Nesta, i Gaerdydd yr adeg honno, ac yng Nghaerdydd y treuliodd W.J. weddill ei fywyd, gan gyfrannu'n sylweddol i fywyd Cymraeg y ddinas dros flynyddoedd lawer, oherwydd nid ei lafur cariad gyda'r *Dinesydd* oedd ei unig gyfraniad i fywyd Cymraeg Caerdydd o bell ffordd. Yr oedd, er enghraifft, yn aelod o bwyllgor Cylch Llyfryddol Caerdydd rhwng 1988 ac 1999; ac ymhlith pethau eraill, roedd yn aelod yn Eglwys Dewi Sant ac yn un o ffyddloniaid y criw o gyn-ddisgyblion Ysgol Uwchradd Tregaron a fyddai'n cwrdd yn rheolaidd yn y Mochyn Du.

Fel y soniais uchod, roedd inc yng ngwaed W. J. Jones. Un o atgofion cynnar ei fab, Paul, oedd am ei dad yn pwnio'r teipiadur yn ddidrugaredd ar fwrdd coffi bychan yn yr ystafell fyw a'r rwyber dileu yn tasgu i bob cyfeiriad; ac meddai Paul wrthyf, 'Roedd yn fendith i'r bwrdd bychan pan gafodd fy nhad deipiadur trydan!' A diddorol, gyda llaw, yw gweld W.J. yn cyhoeddi cyfrol yn 1960 yn dwyn y teitl *Llyfr Natur Paul a Nesta*.

Lluniodd Glyn Lewis Jones lyfryddiaeth o gyhoeddiadau awduron o Geredigion i lawr hyd at y flwyddyn 1964, a rhestrir ganddo bron i 150 o eitemau gan W. J. Jones (a ddefnyddiai weithiau hefyd y ffugenw 'Rhiannon Rhydderch') a ymddangosodd rhwng 1955 ac 1964. Cyhoeddodd W.J. o leiaf un gyfrol bob blwyddyn rhwng 1956 ac 1964, heb sôn am gyfraniadau mewn cyfrolau cyfansawdd ac erthyglau lu mewn cylchgronau, yn enwedig yn *Yr Athro*, *Blodau'r Ffair*, *Cymru* a *Cymru'r Plant*. Ni chynhwyswyd eitemau mewn papurau newydd yn llyfryddiaeth Glyn Lewis Jones, a byddai gwneud hynny wedi ychwanegu ymhellach at y rhestr o gyhoeddiadau W.J., oherwydd cyfrannai hefyd i *Baner ac Amserau Cymru* a phapurau eraill yn y cyfnod dan sylw. Yn wir, erbyn dechrau'r 1960au, roedd W.J. wedi dod yn ffigur cyhoeddus digon amlwg i gael ei gyfethol yn aelod o Lys Llywodraethwyr Llyfrgell Genedlaethol Cymru.

Ac ni pheidiodd y ffrwd o gyhoeddiadau yn 1964 o bell ffordd, ond parhau i ddylifo'n egniol weddill ei yrfa. Soniwyd uchod ei fod yn ysgrifennu dramâu. Mentrodd i'r maes hwnnw am y tro cyntaf wedi iddo gael ei annog i lunio drama ar gyfer cyngerdd Nadolig gan ei brifathro athrylithgar a hynod ddylanwadol, S. M.

Powell (1878–1950), pan oedd yn ddisgybl yn Ysgol Tregaron. Ond mae'n werth ychwanegu i W. J. fod yn gynhyrchydd dramâu yn ogystal. Roedd hefyd yn llais cyfarwydd ar y radio am flynyddoedd.

Roedd W. J. Jones yn sgwrsiwr diddan, hwyliog a gwybodus, ac yn ddigon pendant ei farn; a dyma i gloi ddau ddyfyniad o ebyst a dderbyniais ganddo, i ddangos pa mor ddifyr y gallai fod.

I ddechrau, dyma ran o ebost a dderbyniais yn Chwefror 2008, wedi iddo fod yn darllen llyfr a ysgrifennais am y portread o Owain Glyndŵr mewn llenyddiaeth i lawr trwy'r canrifoedd; a dylwn egluro mai cyfeirio y mae W.J. yn y frawddeg gyntaf at Dafydd Rhys Jones (1877–1946), a aned yn y Wladfa ym Mhatagonia ac a fu'n brifathro arno yn ysgol Ysbyty Ystwyth:

Deuai fy mhrifathro ysgol gynradd i o Batagonia. Roedd y straeon a gaem am y paith a'r piwma a'r Indiaid. Porth Madryn a'r Gaiman oedd y trefi. [...] Doedd e ddim yn talu fawr ddim sylw i lenorion Cymru. Sylweddolaf hynny heddiw. Roedden ni'n darllen Llyfrau Darllen Prifysgol Cymru ac rwy'n cofio gwersi ar Owain Glyndŵr a'r stori amdano a 'Syr Lawrens Berclos'. Roedd rhywun wedi llunio cerdd yn y llyfr am y digwyddiad (ffug mae'n siŵr) ac rwy'n cofio'i hadrodd yn yr ysgol ac mewn cyngherddau ac eisteddfodau lleol. Dwy'i ddim yn cofio am un arwr arall o Gymro a ddaeth i wersi'r ysgol.

A dyma ran o ebost a dderbyniais ganddo yn Ionawr 2009, wedi imi gyfeirio mewn erthygl at Saunders Lewis:

Ces i'r fraint o gwrdd â SL gyntaf pan own i'n ddeg oed. Fy nhad oedd yn gofalu ar ôl ei gar enfawr ac roedd yn ymwelydd cyson â Phwllpeiran (cartref Moses Griffith) lle roedd fy nhad yn gweithio. Digwyddwn fod yno gyda fy nhad un diwrnod pan oedd SL yno ac roedd fy nhad wedi cael cais i edrych ar rywbeth neu'i gilydd dan foned ei gar. Manteisiodd ar y cyfle i gyflwyno'i fab i un o enwogion y genedl ond down i ddim yn hoffi'r hyn a welwn: talcen rhy lydan, llygaid rhy dreiddgar a gwallt 'od'. Enciliais o'r ffordd yn bwdlyd a gwrthod ymateb i'w wên, er mawr siom i fy nhad. Wedi i SL fynd eglurodd ei fod yn ddyn mawr a'i fod wedi bod yn y jêl am losgi rhyw ysgol neu'i gilydd. Roedd hynny'n ddigon i mi. Dyn bychan oedd e, nid mawr ac i mi lle i ladron oedd carchar! Roedd *Comic Cuts* yn cadarnhau hynny!

Prin iawn oedd y sôn am W. J. Jones adeg ei farw ar 13 Mawrth 2019 – dim cyfeiriad yn *Y Dinesydd*, hyd yn oed – ond mae'n dda dweud fod mainc er cof amdano bellach ym Mharc y Mynydd Bychan, nid nepell o'i gartref yn 46 Heol Crystalwood, ac arni'r geiriau 'Dyn diwylliedig a gwladgarwr' ynghyd â chwpled o waith Dic Jones, 'Mae alaw pan ddistawo/ Yn mynnu canu'n y co.' A da iawn yw cael y cyfle hwn yn awr i gofio am ei gyfraniad cyfoethog i Gaerdydd a Chymru, a ninnau newydd gyrraedd y 500fed rhifyn o'r *Dinesydd*, y papur bro arloesol y cyfrannodd mor arwyddocaol i'w ffyniant am flynyddoedd lawer o'r dechrau'n deg yn 1973.